

## Socio in psiholingvistika: socialno psihološki aspekti verbalnih interakcij

VELKO S. RUS  
MAJA RUS - MAKOVEC

### POVZETEK

*Članek skuša zajeti in povezati naslednja problemska področja, ki jih nakazuje naslov: komunikacija kot socialno veščino, simbole in simbolizem, socialno psihološke vidike (socio in psiholingvistika) analize verbalnih interakcij, poglede na odnose med jezikom in kognicijo, možne odnose med semantiko, sintakso, pragmatiko, stilistiko. Poleg avtorjev, ki se ukvarjajo s posameznimi aspekti omenjenih področij, so prikazane tudi osnove empiričnega pristopa k analizi diskurza, kot sta ga razvila Brenner in Hjelmquist in je omejen na formalni in funkcionalni vidik.*

### ABSTRACT

#### SOCIO AND PSYCHOLINGUISTICS: SOCIO PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE VERBAL INTERACTIONS

*The article attempts to embrace and connect the following problem areas, which are indicated in the title: communication as a social skill, symbols and symbolism, socio-psychological analytical aspects (socio and psycholinguistics) of the verbal interaction, some theoretical options, regarding the relation between language and cognition, possible relations between semantics, syntax, pragmatics and (speech) style. In addition to the authors' investigation of individual aspects of this field, the basis of the access to the analysis of the discourse, as developed by Brenner and Hjelmquist (and restricted to formal and functional aspects) is also presented.*

### KOMUNIKACIJA KOT (SOCIALNA) VEŠČINA

Socialno vedenje je nedvomno ena temeljnih človekovih karakteristik. V vsakem medsebojnem odnosu lahko odkrijemo določene splošne (generalne) socialne značilnosti, pa naj gre za odnos prijateljstva, ljubezni, dominacije, ali pa za kakršnokoli drugo kvaliteto socialne interakcije (Argyle & Trower, 1979). Socialno vedenje je večinoma nekaj naučenega: zato lahko v strukturiranih pogojih socialnega učenja (uspešno)

pridobimo številne značilnosti socialnega vedenja (govorimo o treningu pridobivanja socialnih veščin). Aplikativna ekstenzija omenjene opcije je razčlenjevanje socialnega vedenja pri vseh tistih, ki imajo določene (bolj ali manj resne) probleme s seboj ali s svojim (socialnim) okoljem. Pomeni torej tudi naslednje: obravnavati probleme kot izraz pomanjkanja socialno - komunikacijskih veščin in omenjeno pomankljivost kompenzirati z različnimi tehnikami (metodami) komunikacijskega treninga.

Najpomembnejši aspekti socialnega vedenja, ki so skupni zelo različnim komunikacijskim situacijam (komunikatorjem, kanalom, vrsti sporočil, njihovi kodi in pomenu itd.), so **komunikacijski cilj**, ki je prisoten (ali odsoten ?) v vsaki interakciji. Drugi splošni aspekt so **komunikacijski znaki, kode, "ključi"**. Ko je udeležencem v interakciji enkrat znan cilj, je potrebno prepoznavanje "ključev" (znakov, kod), ki reprezentirajo čustva, stališča, pričakovanja, včasih pa tudi različna "nepisana pravila" pri drugih udeležencih interakcije (komunikatorjih). - V komunikacijski situaciji je treba ("mora se" : norma ) pokazati (manifestirati) njej **ustrezno oz. prilagojeno vedenje**. To pomeni, da se je treba prilagoditi (konformirati) zahtevam, pravilom, pričakovanjem situacije (oz. skupine), pa tudi potrebam drugih udeležencev interakcije. Posameznik v skupini lahko ustrezno igra različne vloge le v primeru, če lahko lastno dejavnost (aktivnost, akcijo) usmerja in popravi (regulira oz. korigira) na osnovi različnih **povratnih informacij oz. učinkov**, ki prihajajo s strani njegovega socialnega okolja.

Argyle in Kendon sta svoj komunikacijski oz. interakcijski model prikazala kot zaporedje faz percepcije, "prevajanja", učinka in povratnega učinkovanja (preception, translation, performance, feedback). Behavioralni model pa govori o antecedensih, vedenju in konsekvencah (socialnem pozitivnem oz. negativnem ojačanju). Ne glede na model, o katerem govorimo, pa gre vedno za to, da lahko do komunikacijskih problemov prihaja v vsaki fazi oz. stopnji (na nivoju percepcije, vedenja, povratne informacije, prilagajanja). Ustrezno oz. prilagojeno vedenje je hkrati tisto, kar imenujemo normalno vedenje, čeprav je vedno vprašljivo, kaj so atributi omenjene kategorije normalnosti (Siegman & Feldstein, 1978). Predvsem je za vse socialne situacije (prav tako kot za eksperimente v socialni psihologiji) značilno to, da lahko že zelo majhna sprememba v značilnostih situacije oz. igralcev vlog pomembno vpliva na značilnosti interakcije.

### *SIMBOLI IN SIMBOLIZEM V KOMUNIKACIJI*

Vsak **znak** mora imeti tri karakteristike: imeti mora fizično formo, mora se nanašati (mora predstavljati, reprezentirati) na nekaj drugega kot samo na sebe, prav tako pa mora biti v določenem socialnem okolju razumljen in uporabljan kot znak. Znaki so organizirani v **kode oz. jezike**. Imajo lahko zelo različno **formo (obliko)**, saj so lahko besede, geste, fotografije ali arhitektonske forme. Omenili smo že, da se **semiotika** ukvarja s študijem znakov, kod in kulture. Ferdinand de Saussure (1974) je znake razdelil na označevalce (ki jih percipiramo kot "fizično formo") in označevane ("mentalni koncepti", ki jih predstavljajo označevalci).

**Simbol** je **znak, objekt ali dejanje (akt)**, ki predstavlja (reprezentira) nekaj drugega kot sebe. Tako nadomeščanje (reprezentacija) temelji na soglasju (konsenzu) pripadnikov določene kulture v zvezi z omenjeno reprezentativno funkcijo znaka, objekta ali akta. Pojem simbola pa se uporablja v različnih kontekstih:

- Shannon, Weaver, Ogden in Richards ga npr. uporabljajo v zelo širokem pomenu besede, in sicer za katerikoli oz. kakršenkoli znak.

- Pierce uporablja pojem simbola za znak, pri katerem ni podobnosti med njim in reprezentiranim objektom (kar pa velja za ikone in indekse).

- Freud kot simbol obravnava simbol kot tisti objekt oz. akt, ki nadomešča (reprezentira) nekaj, kar je neprijetno ali pa celo tabu. V klasičnem freudističnem smislu je simbol (do neke mere) podoben tistemu, kar nadomešča (čeprav je ta podobnost lahko zelo indirektna ali **metaforična** (spomnimo se samo "klasične in tipične" zgodbe o Turku z rdečim turbanom, ki v sanjah nadleguje mlado gospodično)).

- Barthes uporablja pojem simbola za nekaj, kar nadomešča nekaj abstraktnega, oz. **vrednoto**. Socialni rituali ali religiozni obredi so zelo pogosto simbolični (hostija v katoliški cerkvi, krst kot simbol izpiranja izvirnega greha, krščanski križ kot simbol trpljenja in odrešenja, zelo zgodnji krščanski simbol pastirja in jagnjeta itd.).

Poudarjeni simboliki značilnosti države (zastava, grb, himna, itd.) pravimo tudi **statizem**.

Simboli, ki izražajo različne socialno politične orientacije, se zgodovinsko spreminjajo, vsekakor bolj kot generalni faktorji socialno - ekonomske hierarhije.

S simboli operira tudi marketinška teorija in implementacija. Kdo ne pozna ELANA in njegovega zaščitnega znaka?

Avtor omenjenega teksta se je npr. raziskovalno ukvarjal s socialno orientacijo, ko jo je poimenoval vrednostni simbolizem. Opredelil jo je kot stališča do tega, v kolikšni meri določene zunanje značilnosti vedenja (značilnosti t.i. zunanjega vedenja) fizičnega videza in drugih objektov izražajo določene vrednote oz. njihova nasprotja. V dvanajstletni longitudinalni raziskavi (s petimi merjenji v tem času) na nekaterih skupinah srednješolcev in študentih psihologije vseh štirih letnikov je npr. ugotovil, da se pri omenjenih preizkušancih omenjena orientacija zelo malo spreminja.

- Obstaja tudi literarni oz. umetniški pomen pojma simbol. Podoben je metaforični oz. Barthesovi razlagi simbola.

Dejali smo že, da je **koda** sistem znakov, ki jih urejajo določena pravila, ki so jih sprejeli pripadniki določene kulture. To je značilnost t.i. označujoče kode, pa tudi behavioralne kode, s katero se "legitimizira" določen pravno - normativni sistem. **Označujoče kode** imajo naslednje značilnosti:

- Zajemajo večje število enot, organiziranih v paradigme, iz katerih se omenjene enote izbirajo.

- Omenjene enote se sintagmično kombinirajo v sporočilo oz. tekst.

- Predstavljajo določen pomen, ki rezultira iz konsenza med člani določene kulture.

- So prenosljive s pomočjo ustreznega komunikacijskega medija.

- Kode hkrati predstavljajo način kategorizacije (klasifikacije), organizacije in razumevanja zelo kompleksnega in številnega družljajskega okolja.

**Signifikacija** je za Saussura odnos znaka do njegove referenčne (reprezentirane) realitete. Barthes (1973, 1977) pa razlikuje dva nivoja signifikacij: **denotativni in konotativni**. Denotativni nivo je objektivni oz. "value - free", zato je primeren za analize, analitično mišljenje in analitične sodbe. Skorajda ni kode, ki bi bila izključno na denotativnem nivoju, razen skrajno specializiranih simbolnih struktur, kot je npr. algebra:  $16 - 5 = 11$  je npr. izjava na izključno denotativnem nivoju.

Drugi nivo signifikacije (označevanja) pa je **konotativni** ali konotacija. Denotativni pomen ima vlogo "nadomeščevalca" nekega vrednostnega sistema v mikro ali makro kulturnem okolju. V tem primeru govorimo o evaluacijah, evaluativnem pomenu, stališčih, vrednostnih in socialnih orientacijah. Pri fotografiji npr. sam fizikalno -

kemični proces rezultira v denotativnem pomenu, človekova intervencija, ki izbere kot, osvetlitev, okvir, pa rezultira v konotativnem pomenu. D. Hamilton in J. Štoviček istega dekleta ne bosta posnela na enak način. Tudi ista beseda, izrečena v različnem govornem stilu ("speech style"), ne bo imela istega konotativnega pomena.

### **Sociolingvistika**

**Sociolingvistika** se ukvarja z deskripcijo socialne aplikacije in organizacije jezika, pa tudi s stališči do jezika, variant njegove aplikacije in socialnega učinkovanja.

V "besedah samih" so velikokrat zajete pretekle in sedanje, direktne in modificirane socialne relacije. Tako so npr. proletarci tisti, ki so v starem Rimu imeli samo otroke (proles), kandidati so danes tisti, ki skušajo pridobiti neko vlogo (kandidati za politično funkcijo, npr. neko javno vlogo), toga candida (lat.) pa je bila v starem Rimu snežnobela toga, ki naj bi jo nosil tisti, ki je hotel v bodočnosti prevzeti neko javno funkcijo v senatu - v snežno beli togi je bil še pred prevzemom funkcije na vseh javnih mestih prepoznaven, izpostavljen je bil velikemu številu oči in kritičnih pogledov. Boycott je bil angleški "lord", mogočni pridelovalec žita, ki ga Irci, tedaj angleški podložniki, niso hoteli kupovati: bojkotirali so ga. Novinarska raca je alegorija za nepreverjeno novico ali že kar (namerno) potegavščino: ko so bili pismonoše golobi, so za nepreverjen dogodek prinesli sporočilo s kraticama "ni preverjeno" (non testatum est)). Non testatum lahko skrajšamo na N. T. (fonetično "ente", kar v nemščini pomeni raca).

Na jezikovno aplikacijo lahko vplivajo tudi kulturne značilnosti okolja: american english je tista verzija angleščine, ki se je razvila v okolju hitre gospodarske rasti, trgovine in ameriškega "melting pot - a".

Selekcionirana in svojstvena politična terminologija lahko kaže na pripadnike, simpatizerje ali celo fanatike določenih (političnih) strank. Lahko gre za terminologijo naslavljanja, obravnavanja "outgroups", atribucij različnih tipov vzročnosti, krivde, odgovornosti ali sistema vrednot.

Sprememba pisave, pa tudi fonološke spremembe so v primeru Kitajske dogodek populacijske razsežnosti, ki je značilen za nekaj sto milijonov "enot": zgodilo se je tedaj, ko so Kitajci začeli večzložna imena spreminjati v evropsko strukturiran model imena in priimka, ki se ga da napisati tudi v evropski pisavi arabskega izvora: abecedi.

Zgodovina pisav od hetitskega klinopisja, egipčanskih hieroglifov, feničanske pisave, kitajske in japonske ideografske pisave kaže na to, da so bili celo vladarji občutljivi na to, kdo je obvladal večšino pisanja.

### **VERBALNA INTERAKCIJA IN ŠTUDIJE VERBALNE INTERAKCIJE**

K študiju verbalne interakcije lahko pristopimo na lingvistični ali na psihološki način (kognitivni ali socialno interaktivni pristop). K predstavnikom pretežno kognitivno orientirane smeri Brenner in Hjelmquist (1975) prištevata Osgooda, Piageta in Chomskega. Psihologi in kognitivno orientirani lingvisti so se problematike lotevali na različne načine: izrazito behavioristično (Skinner), na modificirano behavioralen način (Osgood), s kombinacijo psiholoških in lingvističnih teorij (Chomski in McNeill (Brenner in Hjelmquist, 1975)). Med lingvističnimi smermi izstopajo strukturalna lingvistika, transformacijska generativna slovnica ("gramatika") in Halliday-jeva funkcionalna teorija. Skupne značilnosti vseh pragmatično lingvistično orientiranih teorij so naslednje: Jezik se vedno manifestira v določenem kontekstu (context related). Obravnava

se kot "skupek" (set) medsebojno povezanih ravni, ki so lahko različno poimenovane (rangi/"ranks", stratumi itd.). Vedenje se zaznava v njegovih funkcionalnih značilnostih: jezik je "podskupina" (subset) vedenjskega sistema, zato je prav tako funkcionalen. Obravnava se s filogenetskega (jezik pridobiva na različnih funkcijah) in ontogenetskega vidika. Za otroka je z razvojnega vidika najprej značilen specifičen model jezika: ta kasneje pridobi tri makrofunkcije (Halliday, 1973), značilne za odrasle (ideacijska, interpersonalna in tekstualna).

### **Pogledi na osnovo lingvističnega znanja**

Različne smeri so različno opredeljevale osnovo lingvističnega znanja: Chomski poudarja pomen prirojenih idej (innate ideas), s katerimi je zmanjšal pomen izkušenj, jezikovno znanje pa v precejšnji meri izenačil z aktivacijo struktur oz. shem, ki se oblikujejo v skladu z določenimi principi.

Pomen izkušenj kot osnove (jezikovnega) znanja je poudarjal Piaget, pogojne odgovore pa behavioristi. Tudi Osgood meni, da so znanja v bistvu "odgovori" (očitni, neposredni ali posredovani/mediirani), kognitivne vsebine pa se lahko izpeljejo iz vedenja. Pridobivanje znanja po Chomskem poteka ustrezno s principi, ki so v interakciji z okoljem in aktivirajo prirojene ideje (Chomski teh principov ne razlaga podrobneje). Piagetova koncepcija ne zahteva prirojenih idej, pridobivanje znanja (na določenem nivoju pomenske taksonomije oz. abstraktnosti) poteka kot koordinacija individualnih senzomotoričnih aktov "skozi" procese asimilacije in akomodacije. Pri (neo)behavioristih se znanje pridobiva na osnovi asociativnih principov. Za behavioriste so kompleksne ideje celota posameznih nekompleksnih idej, njihova "narava" pa je izraz elementarnih (pogojnih) odgovorov. Behavioristi se ne ukvarjajo (tako kot Piaget in Chomski) z abstraktnimi idejami, "govorjenje v stavkih" pa se lahko prikaže kot niz asociativno povezanih besed ("Markovijanska veriga"). Generativni pogled na nastanek jezika (generativna slovnica pri Chomskem, npr.) pa poudarja pomen abstraktnih pravil, ki vplivajo na oblikovanje govora in oblikujejo hierarhično stavčno strukturo.

### **Odnos med jezikom in kognicijo**

Razlikujejo se tudi pogledi na odnos med jezikom in kognicijo. Chomski (1965) meni, da je jezik neodvisen od kognicije, behavioristi ga enačijo s kognicijo in mu ne pripisujejo nobenega posebnega statusa. Za Osgooda so lingvistični atributi hkrati osnova kognitivne strukture. Piaget (1971) meni, da sta kognicija in jezik soodvisna, njun odnos je vzajemen. Govor je lahko tisti dejavnik, ki strukturira kognicijo.

Chomsky (1965) razlikuje med jezikovnim znanjem (jezik) in jezikovno uporabo (govor). Razliko je terminološko poimenoval kot "competence in performance".

### **Teorije s socialno psihološko orientacijo**

Med teorijami s socialno psihološko orientacijo pa se najpogosteje omenja Bernsteinovo (1971) in Rommetveitovo (1974) teorijo. Bernstein se je veliko ukvarjal z razvojem govora (speech) oz. z jezikovnimi strukturami v otroštvu, zlasti z zvezo med jezikom, kognicijo in socialnimi relacijami. V interakciji med starši in otroci se po njegovem mnenju pojavljata dve vrsti kod: omejena (restricted) in izdelana (elaborated) koda. Koncept kode je pri Bernsteinu izenačen z usmerjevalnim načelom (regulativnim principom), ki je posledica načrtnega izbora (planning procedure) med kodami. Socialni odnosi znotraj družine neposredno vplivajo na izbor med kodami. Kode so torej

latentne, govor pa manifestne oz. "površinske" jezikovne spremenljivke. V omejeni inačici (restricted variant) omogočajo napoved z visoko verjetnostjo izbora med leksikalnimi in sintaktičnimi elementi (opcije izbora so omejene). V izdelani (elaborated) varianti pa gre za napoved z nizko verjetnostjo izbora med leksikalnimi in sintaktičnimi elementi. Različne kode "inducirajo" različne kognitivne orientacije.

### Pragmatika

Poleg sintakse in semantike ima posebno vlogo pri študiju jezika in govora tudi pragmatična teorija (**pragmatika**). Brenner in Hjelmquist (1975) omenjata kombinacijo sintakse, semantike in pragmatike. Tako ločujeta pragmatične vidike oblike (sintaksa) in pragmatične vidike funkcije jezika (semantika). Sintaksa in semantika se ukvarjata predvsem s pravili uporabe jezika kot formalnega sistema znakov (notranje /internalne relacije). Pragmatika pa se ukvarja predvsem z zunanji/eksternalnimi relacijami, ki jih vzpostavljajo "uporabniki" jezika. Pragmatična teorija naj bi bila zmožna razložiti sintaktične in semantične variacije v govoru ter ugotoviti izvore in oceniti učinke omenjenih sprememb. Odgovore na pravkar zastavljena vprašanja naj bi olajševal oz. omogočal sociolingvistični pristop: njegova pravila zajemajo osebne, situacijske in kontekstualne vidike (parametre), ki posredujejo pri sintaktičnih in semantičnih variacijah govornega procesa (spremembe v kakovosti in pogostosti semantičnih in sintaktičnih spremenljivk). Analiza učinkov je predvsem analiza vplivanja predhodne komunikacije na kognitivne in emocionalne procese "ciljnega" komunikatorja oz. analiza vplivanja na semantične in sintaktične značilnosti njegovega bodočega sporočila. Sociolingvistična pravila so tista, ki regulirajo izbor, zaporedje in konsistentnost govornih "izrazov" (utterances). Različni sociolingvistični vidiki se vedno nanašajo na konkretno, aktualno situacijo in na njen normativni vidik: na to, kaj je oz. kaj ni primerno v določeni situaciji. K sociolingvističnim značilnostim tako npr. spadajo osebne karakteristike komunikatorjev (akterjev komunikacije), socialno in fizično okolje in značilnosti predhodnih komunikacij. Lahko sklenemo, da se pragmatika ukvarja s tem, kako različna sociolingvistična pravila in aspekti oblikujejo različne sociolingvistične variacije (učinke). Brenner in Hjelmquist (1975) menita, da je model Noama Chomskega (1965) za pragmatiko relativno neuporaben, saj njegov model pušča kognitivne/miselne procese relativno nedefinirane. Ustrežnejši se jima zdi Piagetov interakcionistični (med jezikom in kognitivnimi procesi) pristop.

Če hoče neka lingvistična teorija razložiti notranje odnose (internalne relacije: sintakso in semantiko) določene "jezikovne prakse" (pragmatike), mora po Brennerju in Hjelmquistu (1975) zajeti naslednje značilnosti:

- Učljivost predpostavlja, da so (že) otroci zmožni učenja obstoječih lingvističnih pravil.
- Kreativnost se nanaša na posameznikovo sposobnost oblikovanja neomejenega števila sintaktičnih in semantičnih variacij, in sicer na osnovi omejenega števila lingvističnih pravil.
- Selektivnost predpostavlja ustrezen izbor govornega (jezikovnega) izraza (utterance) v določeni situaciji.
- Dvosmernost (bidirektivnost) je potrebna za dekodiranje fontetičnih reprezentacij v semantične oz. za enkodiranje semantičnih reprezentacij v fonetične.
- Raznovrstnost (heterogenost) se nanaša na dejstvo, da imajo različne generacije, ki sicer živijo v istem času, (nekoliko) različen jezik, enako pa velja za posameznike znotraj iste generacije, ki spadajo k različnim socialnim skupinam.

- Zmožnost lingvistične teorije, da funkcioniira kot taksonomija, ki segmentira in klasificira govor in jezik (hierarhična oz. vertikalna diferenciacija pomena glede na stopnjo njegove generalizacije ter horizontalna diferenciacija (na istem nivoju posploševanja) glede na pomenske podobnosti in razlike.)

### **Pomenski potencial in Halliday funkcionalni model jezika**

Pomenski potencial (meaning potential) je izbor (set) različnih opcij oz. alternativ v zvezi s pomenom, ki je na razpolago določenemu komunikatorju (govorniku - poslušalcu). Halliday (1973) je pomenski potencial reduciral zgolj na semantične opcije, čeprav bi se pojem pomenskega potenciala lahko nanašal na jezik kot celoto. Sintaktične strukture so realizacije različnih opcij znotraj pomenskega potenciala. "Semantične mreže" povezujejo lingvistične in vedenjske značilnosti v zvezi z istim fenomenom.

Hallidayjev (1973) funkcionalni model jezika predpostavlja naslednje zaporedje: uporaba (aplikacija) jezika se vedno pojavlja v določenem tipu socialnih situacij (socialnem kontekstu), kjer je na razpolago določen pomenski potencial ("mreže semantičnih sistemov"), ki se prilagajajo določenim funkcionalnim komponentam (t.i. makrofunkcije), ki tvorijo t.i. formalni potencial ("slovnična mreža"), kar rezultira v slovničnih (gramatičnih) strukturah.

Lahko torej ponovimo: Jezik je funkcionalni sistem s petimi glavnimi deli:

- 1/ Tip situacije oz. socialni kontekst.
- 2/ Pomenski potencial (slovnične funkcionalne komponente).
- 3/ Makrofunkcije (ki so prav tako gramatikalne funkcionalne komponente:
  - A/ Ideacijske makrofunkcije (izkušnje in logične orientacije).
  - B/ Interpersonalne makrofunkcije (stališča).
  - C/ Tekstualne makrofunkcije (vsebina in situacijske relacije).
- 4/ Formalni potencial ("mreže" slovničnih sistemov).
- 5/ Slovnične/gramatikalne strukture.

### **Oblika in funkcija sporočila**

Oblike in funkcije neposredno zaporednih sporočil so medsebojno povezane. Brenner in Hjelmquist (1974) navajata tri razloge, zakaj sta oblika (form) in funkcija nekega sporočila v procesu komunikacije povezana z obliko in funkcijo predhodnega sporočila.

1/ V resni komunikaciji je funkcija nekega sporočila odvisna od funkcije prejšnjega sporočila.

2/ Ker je oblika sporočila odvisna od njegove funkcije, bodo poleg funkcij korelirane tudi oblike sporočil.

3/ Ad 1/ in ad 2/ se nanašata na posredno (indirektno) zvezo med dvema sporočiloma oz. med njunima oblikama in funkcijama. Ne gre pa izključevati možnosti direktnega vpliva, čeprav lahko predpostavljamo, da bo šibkejši od indirektnega.

### **Analiza diskurza**

Brenner in Hjelmquist (1974) menita, da mora analiza oz. študija diskurza poleg lingvističnih nujno zajeti tudi socialno psihološke značilnosti vsakega "izraza" (utterance). Jezik in jezikovno izražanje se lahko analizira na različnih ravneh odvisnosti njegovih elementov. **Analizo diskurza** (operativno) definirata kot analizo (študijo) relacij med različnimi izrazi (utterances), ki tvorijo zaporedje (sekvenco) določenega

dvosmernega komunikacijskega procesa. Izraz ("I") je namreč definiran kot zvezno (kontinuirano) jezikovno (govorno) izražanje s strani določenega komunikatorja (govornika), ki se začne s prekinitvijo drugega govornika, prav tako pa se tudi konča s prekinitvijo nekega drugega govornika. Omenimo lahko torej štiri nivoje jezika (Brenner & Hjelmquist, 1974): 1/besedni, 2/ stavčni (makrosintagmatski) nivo, 3/ nivo izraza (utterance), ki je prav tako stavčni nivo in 4/nivo diskurza.

Na makrosintagmatski ravni se sintaktična segmentacija in analiza začne s segmentacijo vsakega "izraza" v sintaktične enote oz. makrosintagme (enostavneje povedano :v stavke). Vsaka makrosintagma se lahko klasificira na kategorije, prešteje pa se tudi število besed, ki tvorijo določen stavek oz. makrosintagmo. (Število besed je lahko indikator trajanja in pomoč pri kasnejši sekvencialni (point process) analizi.) Oglejmo si shematični primer:

Makrosintagma kot enota analize: diagram govornega kodiranja



T.i. nexus stavki so včasih nepopolni: to pomeni, da se pojavlja prekinitvev po glagolu v glavnem stavku. Stavki so lahko dobro ali slabo oblikovani (well oz. ill formed). "Ill formed" (slabo oblikovani) so tedaj, ko se v njih pojavljajo t.i. stavčne konstrukcijske napake. To so lahko anakolucija, samo popravki na sintaktični ravni, opustitev sintaktično relevantnih delov stavkov in poskusi ponovnega nadaljevanja že zaključenih stavkov. Upoštevajo se neodvisni in odvisni stavki.

Funkcionalni pristop gleda na jezik kot na "igro" deloma uporablja celo tako terminologijo: funkcionalno (sub) teorijo opisujejo štiri glavne poteze (moves pomenijo tudi v angleščini šahovske poteze):

1/ Strukturiranje tvorijo "poteze", katerih funkcija je v tem, da sprožajo ("lansirajo") ali izključujejo določeno interakcijo in tako "pripravljajo" kontekst za določena vedenjska zaporedja.

2/ Spodbujanje predstavlja poteze, ki spodbujajo verbalne in fizikalne odgovore, usmerjanje pozornosti itd..

3/ Odgovarjanje je kategorija, ki jo predstavlja "poteze", ki imajo funkcijo vzajemnega odnosa (recipročne relacije) v spodbujanju verbalnih in fizikalnih odgovorov.

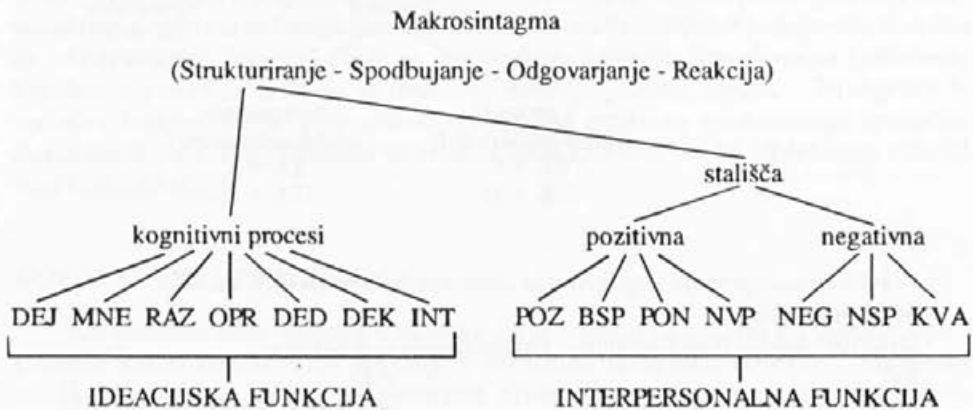
4/ Reagiranje tvorijo poteze, katerih funkcija je v modificiranju (razjasnjevanje, sintetiziranje itd.) ter v pozitivnem oz. negativnem ocenjevanju tega, kar je bilo predhodno izrečeno.



Vsako potezo lahko obravnavamo kot hierarhijo kognitivnih in "afektivnih" (emocionalnih) vidikov.

Funkcionalna analiza na makrosintagmatičnem nivoju je odvisna od konteksta. Tako kot lahko govorimo o sintaktični, govorimo tudi o funkcionalni kvaliteti, ki pa jo diferenciramo na kognitivno in afektivno kvaliteto (glej hierarhijo). - Sintaktična kakovost je izraz dobre oblikovanosti in korektnosti jezikovnega izražanja (govora). Visoka stopnja omenjene kakovosti pomeni, da so makrosintagme oblikovane v skladu s slovničnimi (gramatičnimi pravili). - Kognitivna kakovost je kakovost kognitivnih procesov, čeprav je bolj mera eksplicitnosti govora (obe spremenljivki sta verjetno pomembno povezani).

Struktura funkcionalnih kategorij:



Legenda:

DED - definira denotativno: nanaša se na objekt oz. njegov racionalni (denotativni) vidik (pomen).

DEK - definira konotativno: nanaša se na značilnosti objekta, ki izražajo evaluacijo, vrednotenje, čustva (konotacija, konotativni pomen).

INT - interpretira: verbalni ekvivalent, ki prispeva k večji jasnosti.

RAZ - razlaga: vzpostavlja odnose med objekti, dogodki in akcijami.

OPR - opravičevanje.

DEJ - dejstvo.

MNE - mnenje.

POZ - pozitivne ocene, reakcije.

NEG - negativne ocene, reakcije.

NVP - negativno, vendar pozitivno.

BSP - "blago" sprejemanje.

NSP - nesprejemanje.

PON - ponovitev.

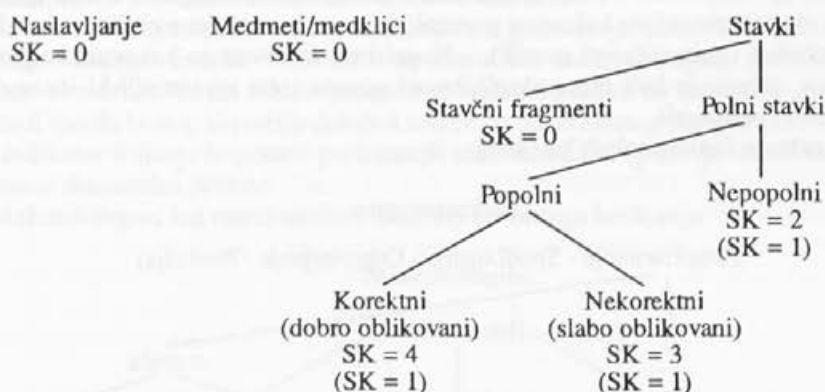
KVA - kvalifikacije, ocene.

NKD - ne more se kodirati.

Avtorja sta oblikovala tudi posebna ocenjevalna pravila za ocenjevanje t.i. sintaktične, kognitivne in afektivne kakovosti.

Ocenjevalna pravila (Brenner in Hjelmquist, 1974) za sintaktično kakovost - SK - (dve inačici ocenjevanja, druga je v oklepaju; vsako od njiju sta Brenner in Hjelmquist uporabila v posebni raziskavi):

### Makrosintagma



Pravila za ocenjevanje kognitivne in afektivne kakovosti (KK in AK):

Makrosintagma

Strukturiranje -- Nagovarjanje -- Odgovarjanje -- Reakcija

KK

DED ali DEK ali INT = 3 (1)

OPR ali RAZ = 2 (1)

DEJ ali MNE = 1 (1)

DRUGO = 0 (0)

AK

POZ ali NVP ali BSP = 2 (1)

NEUTRALNO = 1 (0)

NEG ali NSP ali KVA = 0 (0)

### Analiza verbalne interakcije v diadah

Poleg neverbalnih značilnosti interakcije (komunikacije) lahko analiziramo tudi proces verbalne interakcije. Brenner in Hjelmquist sta se lotila analize verbalne interakcije v diadah (1974, 1975). Zanimala sta ju funkcija in oblika procesa govorjenja (function and form of the speech process). Ugotovila sta, da funkcija in oblika pomembno korelirata in da je govorni proces na makrosintagmatski ravni v določenem časovnem obdobju strukturiran kot govorna kakovost (speech quality). Spremembe v govorni kvaliteti so bile pozitivno povezane z inteligenco in verbalno zmožnostjo (kompetentnostjo), negativno pa s fleksibilnostjo. Avtorja sta se torej ukvarjala predvsem s funkcijo jezika v vsakdanjem govoru (s strukturo pogovornega jezika v določenem časovnem obdobju) oz. s strukturo govora kot s procesom.

V drugi raziskavi so bile štiri diadne interakcije (v okviru t.i. normalne konverzacije) analizirane glede na to, kakšen je medsebojni vpliv akterjev glede na sintaktično, kognitivno in afektivno (emocionalno) kakovost. Osebe so bile izenačene glede na stopnjo inteligence in verbalno zmožnost (kompetentnost), razlikovale pa so se glede na dimenzijo "emocionalna rigidnost - fleksibilnost". Ugotovila sta, da kognitivna in afektivna kakovost pošiljateljevega sporočila vpliva na sintaktično kvaliteto kasnejšega prejemnikovega sporočila. Odkrila sta tudi sistematične razlike v vplivu glede na razlike

v inteligenci, verbalni zmožnosti in dimenziji "emocionalna rigidnost - fleksibilnost". Rezultat je bil v skladu z Bernsteinovo teorijo (1973) govornih kod.

Posebno raziskavo sta posvetila raziskovanju odnosa med osebnostjo in strukturo govornega procesa (Brenner in Hjelmquist, 1975). Pri tem se je kot posebej pomembno izkazalo definiranje enote govornega izraza. Analiza govornega procesa lahko variira glede na različne definicije enote govornega izraza. Njune raziskave so pokazale, do so bile procesualne karakteristike iz različnih procesov konstantno visoko interkorelirane, čeprav so se razlikovali v nivoju interne odvisnosti. Za osebe z visoko inteligenco in verbalno zmožnostjo je bila značilna visoka raven govorne kompleksnosti, emocionalna fleksibilnost pa je olajševala informativnost (po)govornega procesa, zviševala pa je tudi nivo govorne kompleksnosti. - Govornikova verbalna kompetenca determinira elemente, ki so izbrani iz kognitivnega repertoarja in verbalno formo "potez" (moves), zlasti sintaktično kvaliteto in kompleksnost. - Govornikova fleksibilnost je dejavnik, ki vpliva na izbor ustrezne "poteze" glede na govornikove namene. Emocionalna (afektivna) kvaliteta s pomočjo ojačanja in inhibicije usmerja govorni proces. - Inteligenca in verbalna kompetentnost prvenstveno vplivata na strukturo posameznega sporočila, fleksibilnost pa vpliva predvsem na relacije med sporočili oz. na odvisnostne relacije med komunikatorji.

### GOVORNI STIL (SPEECH STYLE)

Kot poseben vidik verbalne komunikacije se pojavlja t.i. govorni stil (speech style). Govorni stil se raziskovalno povezuje z različnimi socialnimi relacijami, skupinsko teorijo in socialno identiteto, govornim prilagajanjem (speech accommodation), jezikom, spolno pripadnostjo in socialno močjo.

Raziskave govornega stila so se pojavile zlasti v prvi in drugi polovici sedemdesetih let. V etnično heterogenih področjih se je npr. pokazalo, da govorni stil dominantne etnične skupine vpliva na percepcijo sposobnosti in na oblikovanje vtisa o osebi njenih pripadnikov (ocenjevani so kot superiornejši od članov nedominantnih etničnih skupin). Omenjeni problemi so lahko zlasti pogosti v dvojezičnih socialnih okoljih.

Govorni stil lahko povežemo tudi z intergrupno teorijo (Tajfel, 1978). Ta govori o tem, da se definicija samega sebe pri posamezniku povezuje tudi z medskupinskim primerjanjem "svoje" skupine ("ingroup oz. MI") s člani "druge" skupine ("outgroup oz. ONI"). To primerjanje poteka na način, da se s kriteriji, ki favorizirajo "ingroup", poudari distinkcija in distanca (psihološka, socialna) do "outgroup". Tudi govor oz. govorni stil je lahko uporabljen kot kriterij omenjene diferenciacije. Raziskovalni poudarek je pri tem lahko na jeziku (Taylor, Bassili & Aboud) ali pa na akcentu. V obeh primerih pa gre za izražanje identitete z določeno manjšinsko (etnično) skupino. V primeru, ko se identiteta percipira kot ogrožena, se lahko distinkcija z "outgroup" kaže ravno kot sprememba v govornem stilu in akcentu, možni pa so še številni drugi primeri (Giles, H. & Powesland, P. F., 1975). -- Podobne reakcije so možne tudi v primerih, ko ne gre za odnose med etničnimi skupinami. Vsaka socialna relacija, ki je etnocentrična, lahko rezultira v podobnih posledicah (etnocentrične relacije športnih in šolskih skupin, različnih neformalnih skupin, slojevno stratifikacijski odnosi, alternativne skupine itd.).

Skupaj z govornim stilom se raziskuje tudi govorno prilagajanje (speech accommodation). Sprememba govornega stila (kot izraz prilagajanja) gre lahko v smer prilagajanja tistemu, ki se mu pošilja določena sporočila. To je govorno konvergenčni

proces (konvergenca), ki ponavadi rezultira v večji podobnosti med komunikatorji. Povezan je tudi s poskusi "delanja dobrega vtisa, je nekakšen element teorije, ki povezuje podobnost in privlačevanje, hkrati pa je to začetek procesa transakcijske socialne izmenjave (Homans, 1961). Divergenca je ravno nasprotni proces kot konvergenca: pomeni poudarjanje razlik, različnosti oz. socialne distinkcije. Jezikovno prilagajanje je lahko povezano tudi s statusnimi značilnostmi komunikatorjev. Konvergenca in divergenca sta s strani poslušalca interpretirani kot izraz naklonjenosti oz. nenaklonjenosti predvsem v odvisnosti od percepcije motivov drugega komunikatorja oz. v odvisnosti od tega, ali obstajajo očitni indikatorji zunanje prisile (pritisikov, groženj).

Variabilnost govornega stila ima svoje implikacije tudi na področju izobraževanja (šolstva), zaposlovanj in še mnogokje (poglejmo samo npr. sodni problem, ko priča, obtožnec ali kdo drug govori v izrazitem in težko razumljivem dialektu). Ženski preizkušanci naj bi v različnih raziskavah kazali večjo prilagodljivost "moškemu govornemu stilu", kot pa obratno.

#### LITERATURA:

- Argyle, M. & Trower, Person to Person: A Guide to Social Skill, Harper & Row, New York, 1979
- Barthes, R., Mythologies, Paladin, St Albans, 1973
- Bernstein, B., Class, Codes and Control. Theoretical studies towards a sociology of language, Routledge and Kegan Paul, London, 1971
- Brenner, S. O. & Hjelmquist, E., Verbal interaction in dyad: Process analysis of interactions, Göteborg Psychological Reports, University of Göteborg, No. Volume, 1974
- Brenner, S. O. & Hjelmquist, E., Verbal interaction in Dyads II: Process analysis of interactions, Göteborg Psychological Reports, University of Göteborg, No. 25, Volume 4, 1974
- Brenner, S. O. & Hjelmquist, E., Psycholinguistics: Foundations and research approaches III. Pragmatics, Göteborg Psychological Reports, University of Göteborg, No. 11, Volume 5, 1975
- Brenner, S. O. & Hjelmquist, E., Personality and the structure of speech processes, Göteborg Psychological Reports, University of Göteborg, No. 12, Volume 5, 1975
- Chomski, N., Aspects of The Theory of Syntax, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, 1965
- Fiske, J., Introduction to Communication Studies, Methuen, London, 1982
- Fiske, J. (ed.), Key Concepts in Communication, Methuen, London, 1983
- Gilles, H. & Powesland, P. F., Speech Style and Social Evaluation, Academic Press, London, 1975
- Halliday, M., Explorations in The Functions of Language, Edward Arnold, London, 1973
- Homans, G. C., Social Behaviours: Its Elementary Forms, Harcourt Brace Jovanovich & world, New York, 1961
- Piaget, J., Structuralism, London, Rotledge and Kegan Paul, 1971
- Rommveith, R., On Message Structure, Wiley & Sons, London, 1974
- Saussure, F. de, Course in General Linguistics, Fontana, London, 1974
- Siegmán, A. W. & Feldstein, S., Nonverbal Behavior and Communication, Erlbaum, New Jersey, 1978
- Tajfel, H. (ed.), Introducing Social Psychology, Penguin Books, London, 1978
- Taylor, D. M. & Bassili, J. 6 Aboud, F. E., Dimensions of ethnic identity: an example from Quebec, Journal of Social Psychology, 1973, 89, 185 - 192